

*Леся Вікторівна Худояр,
старший науковий співробітник
відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук
ORCID: 0000-0003-2386-1869*

ІМПЕРСЬКА ПАРАДИГМА «РУССКОГО МИРА»

Постановка проблеми. Стаття є спробою знайти відповіді на кілька актуальних питань: імперська російська парадигма – це вестернізація московського «варварського» царства чи ідеологічне оформлення експансіоністської зовнішньополітичної стратегії московської автократії; що є спільного між ідеєю «третього Риму» і концепцією «руського мира»; «русский мир» і імперіалізм – що поєднує ці два поняття; яка роль відводиться Україні в імперській парадигмі «руського мира».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Парадигму російської імперії досліджували численні вітчизняні і зарубіжні дослідники різних часів, зокрема О. Баган, О. Герцен, В. Головченко, В. Горбулін, Л. Гудков, М. Данилевич, В. Зеньківський, П. Кір'яков, О. Костюк, М. Кром, С. Кульчицький, К. Маркс, О. Оглоблин, В. Окіпнюк, О. Пресняков, О. Русина, Р. Суні, В. Ткаченко, М. Томенко, Б. Успенський, Г. Флоровський, Р. Шпорлюк, А. Юрганов та ін. Однак проблема генезису імперської парадигми «руського мира» залишається малодослідженою.

Метою статті є спроба дослідити витоки та генезис російської імперської парадигми за останні 500 років, зокрема, приділити увагу ролі України в імперській парадигмі «руського мира».

Виклад основного матеріалу. Витоки імперської парадигми на теренах сучасної Росії вітчизняні і зарубіжні історики й історики права переважно пов'язують з періодом т. зв. збирання земель навколо Московського князівства після монголо-татарської навали. У 1263 році великий князь київський і владимирський Олександр Невський виокремив Московське князівство зі складу Владимиро-Суздальського князівства. Його онуку Юрію Даниловичу 1312 року вдалося посісти новгородський стіл, а у 1317 році – владимирський великокнязівський. Відтоді Московське князівство набуло статусу вотчинного й посіло домінуюче становище у Великому Владимирському князівстві.

Велике князівство Владимирське і Московське на час кончини Василя I (1425) було типовим середньовічним князівством – протодержавним утворенням, правителі якого – великі князі владимирський і московський посідали свій престол за ханським ярликом і вважалися «улусниками» (васалами) хана, тобто були правителями, залежними від Орди.

У 1299 році, через руйнування Києва 1240 року Батиєм і втрати ним значення столиці Давньоруської держави, за згодою митрополита Максима митрополиту столицю було перенесено до Владимира-на-Клязьмі. З того часу й до 1461 року митрополити носили титул «Київські та всієї Русі». З 1325 року кафедра митрополита була перенесена до Москви, а з 1461 року титул митрополита було змінено на «Московський та всієї Русі». Це стало суттєвим чинником посилення авторитету й впливу Великого князівства Владимирського і Московського, яке почало позиціонувати себе як центр православного світу і охоронець православної віри та земель з православним населенням.

Власне канцелярія митрополита в 30–50 роках XV ст. розпочала конструювання концепції великого князя як суверенного правителя і захисника православної віри, яка значно випереджала політичні реалії, оскільки ще не була ліквідована залежність руських князів від ординських ханів. Зокрема, в грамотах митрополита Іони великий князь Василь Васильович іменується «здешнього православного великого самодержьства господином» та «великим господарем царем руским». А в рішенні собору Руської митрополії в грудні 1459 року Василя II було названо «всея Рускиа земли самодръжцем». Відповідно до цієї концепції «государем всея Русі» проголосив себе Іван III, а після коронації 1547 року царський титул присвоїв собі Іван IV. Самодержцями руські царі почали називатися лише з часів Федора Івановича (1584–1598) [1, с. 63–65].

Ця ідеологічна концепція почала втілюватися на практиці. Результатом загарбницької політики московських князів щодо сусідських земель та централізації влади за допомогою татарських баскаків стало створення наприкінці XV ст. єдиного Московського великого князівства. Послаблення Орди сприяло за правління Івана III Васильовича у 1480 році позбавленню від її залежності. Проте на відміну від західних європейських країн подальша трансформація державного режиму у Великому князівстві Московському відбувалася за зразком деспотії східного типу. Ідеологічними засадами такого режиму були: агресивна загарбницька зовнішня політика, заперечення прав і свобод особи та невизнання цінності людського життя, ізоляціонізм і ксенофобія, консерватизм. Це призвело до економічної і технічної відсталості, низького культурного і життєвого рівня населення, нерозвиненості законодавства і системи судочинства, збереження рабства, перетворення населення на слухняне знаряддя, яке правляча верхівка використовувала у своїх цілях.

Наприкінці XV – на початку XVI ст. великим князем Івану III і Василю III вдалося підпорядкувати своїй владі Великий Новгород, Твер, Псков, Смоленськ та ін. землі. Як зазначає О. Баган, вже у XV ст. Московія перетворилася на одну з найагресивніших держав світу; до неї внаслідок жорстоких війн і погромів, які межували з певними формами етноциду, були приєднані Тверське князівство і Новгородська земля, які за своєю суттю були більше слов'янськими, культурно й соціально прозахідними, що, власне, й викликало таку шалену ненависть московитів до них [2].

Зокрема, спроба незалежного на той час міста-республіки «Господіна великого Новгорода» укласти договір з великим князем Литовським Казимиром IV Ягеллончиком (король Польщі у 1447–1492 рр.) розглядалася правителем Московії як «зрада» і привід до війни. Запрошення до городцями в якості намісника західноруського князя Михайла Олельковича¹ (до речі, двоюрідного брата великого князя московського Івана III Васильовича) трактувалося як «відступництво» новгородців і нібито наміри їх підпорядкувати свою архієпископську кафедру не московській, а київській уніатській митрополії, що стало приводом і основним виправданням військового походу Івана III, у ході якого при битві на Шелоні у 1471 році новгородське військо було розгромлене. Після облоги Новгорода московськими військами у 1478 році новгородські землі були остаточно включені до Московського князівства. Велику частину новгородської політичної знаті (боярства і посадників) було вирізано цілими сім'ями, а більше половини купецьких сімей і ремісників було вивезено до Московії. На їх місце були завезені «служилі люди» і купецькі сім'ї із підлеглих Московському князівству східних земель. Виселення зазнали від кількох сотень до кількох тисяч людей. Таким чином новгородську еліту було знекровлено. Новгородська феодальна республіка перестала існувати. Ця депортація, що називалася «виводом», була вперше в масовому масштабі здійснена в Новгородській землі в 1480-х роках, а потім повторена в Пскові (1510), Смоленську (1514) та деяких інших містах. Іван III у Новгороді, а пізніше Василь III – у Пскові заводили порядки, «як у Москві», тобто знищили республіканський лад.

Якщо порівняти ці дії та ідеологічні маніпуляції тодішньої Московії з реакцією сучасної Московії на бажання України вступити до Євросоюзу і НАТО, то складається враження, що більш як за 500 років в імперській політиці «братньої держави» нічого не змінилося.

Оцінюючи цей період зародження імперської парадигми Московії, варто погодитися з думкою О. Преснякова: «Не землю збирали московські князі, а владу; не територію своєї московської вотчини розширювали, а будували велике князювання, поступово і наполегливо перетворюючи його на свою «державу» [3, с. 306].

Зокрема, за угодою між великим князем литовським Казимиром IV і великим князем московським Василієм II Темним від 31 серпня 1449 року фактично втратили незалежність від Москви Великий Новгород (1471–1478) і Твер (1485), а згодом після втрати ВКЛ у війні з Московським князівством у 1492–1494 роках значних територій Іван III прийняв титул «Государ всієї Русі» і почав претендувати на білоруські й українські землі ВКЛ, боротьба за які визначала історію Східної Європи протягом XV–XVIII ст.

¹ Михайло Олелькович (1420–1481) – західноруський князь, князь случкий (1455–1481), копильський (1443–1481), новгородський намісник (1470–1471), молодший син київського князя Олелька Володимировича та Анастасії Василівни Московської, двоюрідний племінник великого князя литовського Казимира Ягеллончика.

На кінець візантійської епохи, в XVI ст., наголошує О. Баган, Московія вже була добре вишколеною, організованою і дисциплінованою державою, здатною на експансію: так, вона захопила всю долину Волги аж до Каспію, ліквідувавши Казанське й Астраханське ханства, вийшла в степи Передкавказзя, пододала Урал, завдала низку ударів Великому князівству Литовському і просунулася до Середнього Дніпра та Балтійського моря. Водночас її деспотія за Івана IV Грозного набула садистських, дивовижно самодурських та масових форм знущальності, що повело до витворення в психології московського народу патологічної терплячості, жорстокості та різноманітних форм соціального експібіціонізму перед владою [2].

У цей період поширився ідеологічний вплив грецьких православних переселенців, частина яких після падіння Константинополя під навалом турків-османів у 1453 році оселилася в Московському князівстві.

Коли в 1492 році не сталося очікуваного «кінця світу», виникла потреба в новому тлумаченні церковних пророцтв. Спробою такого переосмислення став «Виклад пасхалії» московського митрополита Зосими Бородатого, в якому він висловив думку, що відповідно до євангельської фрази «І стануть перші останніми, а останні першими» – першими були греки (візантійці), а останніми стануть московити. Новим царем Константином (тут мається на увазі римський імператор Константин I) є Іван III. З часом ця ідея модифікувалася у теорію «Москва – Третій Рим» [4, с. 72].

Релігійно-політична міфологема «Третього Риму» («Два убо Рима падоша, а третій стоить, а четвертому не быти») була розвинута в «посланнях» ігумена Псковського монастиря Філофея до московських князів Івана III та Василя III й зажила особливої популярності на державному рівні від середини XVI ст., за царювання Івана Грозного [5].

Як зазначав М. Данилевич, наведені слова Філофея треба розуміти в церковному та есхатологічному сенсі, але не в політичному, свідчить як сам текст, так і контекст послань. Поступово есхатологічна за своїм початковим змістом ідея «Москва – Третій Рим» трансформувалася в ідею політичну. Зокрема, підкреслювався зв'язок з Першим Римом (або Другим — Константинополем), що затіяло релігійний аспект і виділяло державний, імператорський аспект. Виступаючи на перший план, державність могла не освячуватись релігією, а сама освячувати релігію, на що натякав вже Іван Грозний, мотивуючи верховенство державної влади над церковною. А вже цар Олексій Михайлович вважав себе покровителем православних християн усього світу. Поступово усвідомлення «месіанства» починає проникати в думки наступних московських царів [6, с. 225–230].

Новий етап розвитку імперської парадигми пов'язаний з періодом царювання Петра I, який можна умовно назвати спробою вестернізації московської імперської парадигми. Досить імовірно, що це була спроба цивілізувати відстале в усіх сферах життя російське суспільство за зразком західноєвропейських державно-правових моделей. Також, на думку М. Данилевича, імовірно, позицію Петра можна пояснити його симпатіями до протестантизму, яке проголошувало главою Церкви – царя, короля, світську владу. Не випадково Петро наблизив до себе відомого своїми протестантськими поглядами церковного діяча – Феофана (Теофана) Прокоповича (світське ім'я – Єлеазар Церейський) [6, с. 232].

Теоретичні праці та діяльність Феофана були помітною спробою вестернізації державно-правового ладу Росії і України часів Петра I. Прокопович отримав європейську освіту. Зокрема, деякий час вивчав реформаторство в м. Галле (Пруське королівство), прослухав курси із новітньої філософії: Г. В. Лейбніца, Ісаака Ньютона, Френсіса Бекона, Рене Декарта, Йоганна Кеплера, П'єра Ферма, Христіяна Гюйгенса, Жан-П'єра Папена, Ніколя Мальбранша, Антуана Арно [7].

Професор-енциклопедист став одним із наближених Петра I й офіційним ідеологом його реформаторської діяльності. Концептуальним історичним підґрунтям його державно-правових поглядів було поєднання вчень античних авторів, середньовічних теологів та гуманістів Ренесансу. В основу його праць юридичного спрямування покладені ідеї Г. Гроція, Т. Гоббса, С. Пуфендорфа та ін. західноєвропейських мислителів [8, с. 229].

Прокопович виступав прихильником сильної самодержавної влади, доводив необхідність підпорядкування їй всіх станів, включаючи духовенство, переваги синодального управління церквою відповідно до ідеї загального служіння державі. Сприяв перетворенню церкви на частину державного апарату як засобу виховання, освіти та контролю над підданими. Концепцію природного права Прокопович використовував для обґрунтування необмеженої влади монарха, якому нале-

жити «власть как над мирским, так и над духовным чином и обоим их делами». Більш виразно свої погляди на місце церкви у державі Ф. Прокопович висловив у «Слове о власти и чести царской» [9, с. 64–65]. Зокрема, віддавав перевагу спадковій монархії порівняно з виборною. Він зазначав в «Правде воли монаршей», що монарх стоїть над законом, творить верховний суд над підданими, сам є непідсудним і видає беззаперечні повеління. Інші форми правління – аристократія, демократія та змішана держава, на його думку, були непридатними і неприйнятними для Росії, оскільки не витримали випробування історією [8, с. 230]. Розмежовуючи владу Божу та владу монарха, мислитель все ж вважав, що державна влада – від Бога [10, с. 77–78].

Якщо замінити в його текстах термін «монарх» на «президент», то теорія необмеженої влади одноосібного правителя, влада якого – від Бога, створена Прокоповичем, цілком вкладається в сучасний зміст путінізму – домінуючої державної ідеології в сучасній Росії.

Однак у петровський період спроба вестернізації імперської концепції провалилася з багатьох причин: культурна й економічна відсталість; консерватизм; рабство, рабська психологія та неосвіченість населення; антигуманні принципи життя суспільства, нехтування інтересами і життям особи; деіндивідуалізація; маргіналізація суспільства.

Використовуючи зовнішню атрибутику «освіченого абсолютизму» за зразком європейських монархій, Петро I повернувся до старих засад московського імперіалізму: перетворення Московії на цілковито милітаризовану державну систему з пануванням «культу війни» з метою утримування власного населення в психологічному стані постійного напруження, настороженості щодо сусідів; експансіоністська політика щодо Речі Посполитої, Австрійської імперії, країн Балтії, Німеччини; згуртування та перетворення на союзників Москви всіх православних народів Причорномор'я і Балкан з метою захоплення басейну Чорного моря як певного «сакрального простору» для Московії та звільнення священного Константинополя й перетворення на центр православного світу (практичною метою було забезпечення безпеки кордонів, економічно-торговельних інтересів, розширення російської імперії); перетворення Московії на морську супердержаву з метою встановлення світової гегемонії.

Особливих зусиль було докладено Петром і його оточенням для нищення української державності. Як зазначає О. Оглоблин, всі засоби терору, психічного і фізичного – пропаганду, обіцянки й погрози, цивільні церемонії й церковні обряди, зневагу і знущання, кари *in effigie* й найжорстокіші *in absentia* тортури і страти, фізичне винищення – все кинула Москва в 1708 році проти гетьмана Мазепи та його однодумців, а разом і проти українського народу і всіх його прагнень до волі й незалежності. І це залишилося залізною традицією московського імперіалізму до сього дня [11].

Наступний етап генезису російської імперської парадигми тісно пов'язаний з виникненням у 1830-х роках консервативної ідейно-культурної течії філософів, науковців, літераторів «слов'янофілів» і т. зв. гуртківців (А. Хомяков, І. Киреевський, К. Аксаков, І. Аксаков, Ю. Самарін, Н. Страхов, М. Данилевський, К. Леонтьєв, Ф. Достоевський), які створили ідеологічну концепцію Росії як окремої цивілізації, яка має своє покликання перед людством і тому повинна домінувати в світі [2]. Цю концепцію сьогодні вважають витоків концепції «русского мира».

Слов'янофіли виступали з обґрунтуванням «самобутнього шляху історичного розвитку Росії», принципово відмінного від європейського, проти засвоєння форм західного політичного життя. Ці діячі вважали, що Росія повинна керувати всіма слов'янськими народами, були прихильниками строгого державного й національного централізму, категорично виступали проти визнання права на самостійне існування не лише українського, а й польського народів. Під час реакційного правління Олександра III з подачі слов'янофілів на практиці було апробовано відому формулу «Православ'я, самодержавство, народність», за якою мало функціонувати імперське суспільство [5].

Доволі влучну критику цієї імперської концепції, названої також «славянізмом» або «русіцизмом», дав О. Герцен у книзі «Біле і думи» [12]. «Славяне», зазначав він, врятування Росії від «смертельної хвороби» вбачали у зреченні від петербурзького періоду, у поверненні до народу, з яким їх роз'єднала іноземна освіта, іноземний уряд, у поверненні до колишніх звичаїв («нравів»). Однак, наголошує Герцен, історія не повертається. Всі відновлення і реставрації були завжди маскарадами. «Нам, окрім того, немає до чого повертатися, державне життя допетровської Росії було потворним, бідним, диким – а саме до нього хотіли слов'яни повернутися, хоча вони й не зізнаються в цьому»... Повернення до народу вони розуміли грубо й вважали, що поділяти упередження народу – означає

бути з ним у єдності, що жертвувати своїм розумом, замість того, щоб розвивати розум у народі – великий акт смиренності. Ні візантійська церква, ні Грановита палата нічого більше не дадуть для майбутнього розвитку слов'янського світу. Помилка «славян» полягала в тому, що Росія мала коли-небудь притаманний їй розвиток, затемнений різними подіями, зокрема, петербурзьким періодом. Росія ніколи не мала цього розвитку і не могла його мати [12, с. 438, 448–449].

Думки Герцена є доволі актуальними сьогодні, коли проєкт «руського мира» як симбіоз певних інституційних структур і комплексу культурологічних і політико-ідеологічних установок (теорії Москва – Третій Рим, ідей «особливої цивілізаційної місії» росіян, догматів російського православ'я) у поєднанні політики «м'якої сили» з військовою агресією проти країн пострадянського простору (Молдови, Грузії, України) активно використовується керівництвом РФ у контексті реалізації геополітичних інтенцій Російської держави.

Досить адекватну оцінку агресивній політиці російського імперіалізму XVIII–XIX ст. дав у своїх творах К. Маркс, які не були опубліковані в СРСР. Зокрема, це уривок з маловідомої книжки «Herr Vogt», вперше виданої німецькою мовою в Лондоні 1860 року, «До історії російського імперіалізму в XIX столітті» та переклад трьох уривків зі статей К. Маркса з питання російсько-турецької війни, що вперше опубліковані в американській газеті «The New York Tribune» у квітні-червні 1853 року – «Думки з приводу російсько-турецької війни 1852/53 pp.» були надруковані в газеті «Вперед» № 7–8 за 1952 рік, яка видавалася емігрантською Українською революційною демократичною партією. Зокрема, в одному з уривків К. Маркс зазначав: «Росія, безумовно, є нацією завойовників і вона була нею упродовж цілого століття, аж поки великий рух 1789 року не породив їй могутнього суперника, повного життєвих сил. Під цим ми розуміємо європейську революцію, вибухову силу демократичних ідей і природжену людську жадою до свободи. Починаючи з того часу, на європейському континенті фактично існують тільки дві сили: Росія зі своїм абсолютизмом і революція з демократією» [13].

На думку дослідників, піку своєї могутності російський імперіалізм сягнув у період існування Союзу РСР. Зокрема, як зазначає Р. Шпорлюк, класичним прикладом імперського мислення в ракурсі «руського мира» можна вважати явище «націонал-більшовизму», яке виникло після 1917 року, коли під час громадянської війни російські противники більшовизму перейшли на бік більшовиків, убачаючи в них єдину силу, здатну зберегти імперію. Приватна власність, незалежне судочинство, свобода віросповідання, представницька форма правління – усім цим готові були пожертвувати, аби зберегти за «Росією» Україну, Кавказ чи Середню Азію. Демократична, але менша за розмірами Росія була б для націонал-більшовиків неадекватною компенсацією за втрату імперії [14, с. 55].

Ідею створення комуністичної імперії активно обстоював Сталін. Зокрема, коли він у 1922 році, перебуваючи на посаді народного комісара у справах національностей уряду РРФСР, запропонував перетворити Україну, Білорусію, Вірменію, Грузію та Азербайджан на автономні республіки РРФСР. Ішлося про реставрацію єдиної російської держави, в якій би панували комуністи (власне керівництво компартії). Ця комуністична імперія мала б називатися Росією і складатися з власне російських етнічних територій, заселених «руськими» чи «великороссами», та тих земель, де переважали неросіяни, яким надавався статус національних меншин у складі Росії [14, с. 207]. Цьому проєкту не судилося тоді втілитися.

Найбільших успіхів російська імперська доктрина досягла за правління Й. Сталіна (1925–1953 pp.), коли Москві вдалося створити систему сателітних «соціалістичних» тоталітарних режимів майже по всьому периметру кордонів СРСР, від Польщі до Північної Кореї. Саме Й. Сталін і його лівацьке середовище ідеально втілювали в своїй діяльності та стратегії заповіді Петра I: вони доглибинно перебудовували-перебурсовували основи колись патріархальної Росії, активно на всіх рівнях співпрацювали із Заходом, з метою інвазійного проникнення (тепер – шляхом гібридної війни) у зовнішній світовий простір, насамперед у країни Заходу, прагнучи нав'язати світові свої хоча й утопічні, але за сутністю проросійські імперські ідеали комунізму [2].

Пізніше згідно з «доктриною Брежнєва» (яка стала ідеологічним підґрунтям інтервенції в Угорщині і Чехії) держави Східної Європи мали перетворитися на невід'ємну частину більшої спільноти – «соціалістичної співдружності», в якій СРСР відіграв би роль найбільшої, найпотужнішої і найрозвинутішої складової частини [14, с. 9].

У наш час російська імперська парадигма позиціонується як започаткована в XIX ст. й використовується більшовиками концепція «русского мира», яка успішно продовжує втілюватися російською владою для обґрунтування необхідності анексії Криму, окупації Донбасу та розв'язання масштабної війни проти України. Концепція «русского мира» була розроблена ще наприкінці 2000-х років як теоретична доктрина, яка введена до суспільно-політичного дискурсу Путіним у 2006–2007 роках як технологічна концепція, що об'єднала російських державних і культурних діячів та комерційні структури; досвід розбудови транснаціонального бізнесу та встановлення геополітичної гегемонії Росії. Її суть полягала у використанні православної віри, слов'янського коріння, російської мови, якоїсь «особливої духовності» для утримання України (і принагідно Білорусі) в підпорядкуванні Москви. У виступі перед Федеральним зібранням у 2012-му Путін застосував поняття «скрепи», запроваджене ще М. Бердяєвим. «Скрепами», які мають лежати в основі «русского мира», він назвав «канонічне» православ'я, російську мову як загальнозрозумілу, а також «спільну історію».

Основними «тезами» імперської концепції «русского мира» щодо України є: росіяни і українці – єдиний народ [15]; української мови не існує, це зіпсована полонізмами російська; Православна церква України існувати не може; Москва – Третій Рим; збирання «русского мира» є спільною справою Російської держави і Російської православної церкви; нівелювання курсу України до ЄС і НАТО; створення єдиного економічного й гуманітарного простору з РФ; денацифікація; примушення України всіма засобами (військова агресія, геноцид, знищення об'єктів критичної інфраструктури тощо) до інтеграції з Росією.

Висновки. Імперська парадигма «русского мира» почала формуватися наприкінці XV – протягом XVI ст. Її генезис триває і в наші дні. За минулі 500 років її складові майже не змінилися, переважно еволюціонували лише засоби й методи їх реалізації. Основними історичними й сучасними складовими імперської парадигми «русского мира» є: історично сформована імперська свідомість правлячої верхівки й населення; деспотична репресивна влада правителів; деіндивідуалізація й рабський менталітет народу; ієрархія не васалів, а рабів государя; ідеологічний концепт «Москва – Третій Рим», на основі якого сформувалась месіанська ідея богообраності російського народу (пізніше поняття «месіанство» стало світським конструктом, а релігійне поняття «месія» було замінене на світський образ «самодержця»); агресивна експансіоністська та загарбницька зовнішня політика; концепт розподілу світу та ідея світового панування; принцип «influence legitime», який розумівся як законне, невід'ємне право Росії на забезпечення власних уявлень про безпеку (випереджувальні завоювання, зумовлені не потребами економіки чи освоєння нових земель, а ідеєю забезпечення безпеки країни на далеких її підступах); право займанщини, яке трактувалося як належність Росії земель, куди вперше ступила нога росіянина без урахування прав автохтонного населення; «вищість» росіян над іншими слов'янськими народами; ідея «вічного» ворога; вибіркове дотримання норм міжнародного права, загальнолюдських і християнських цінностей стосовно інших «недружніх» народів, яких можна і потрібно знищувати; деструктивний характер правопорядку, за якого відсутні моральні оцінки поведінки, діють антигуманні принципи та протиправні шляхи вирішення завдань, поставлених владою; викривлені релігійні вірування; культ особи правителя; ідея руйнування розвинених цивілізацій; ідея «безгрішності» російського населення та відсутність вини за протиправні вчинки; ксенофобія і консерватизм. Цей перелік далеко не вичерпний.

Список використаних джерел

1. Кром М. М. Рождение государства: Московская Русь X–XVI веков. Москва: Новое литературное обозрение, 2018. 256 с.
2. Баган Олег. Російський імперіалізм: джерела і цілі. 8 квітня 2020. URL: <http://ukrpohliad.org/analytics/rosijskyj-imperializm-dzherela-i-tsili.html>
3. Пресняков А. Е. Образование великорусского государства: очерки по истории XIII–XV столетий. Петроград: [б. и.], 1918. VI, 458 с.
4. Головченко Володимир. Витоки агресивності зовнішньої політики Росії. *Київські історичні студії. Науковий журнал*. 2016. № 2. С. 68–75.
5. Торговец О. «А Росія – лучше всех». *Тиждень*. 2011. 30 (195). URL: <http://tyzhden.ua/Politics/26881>

6. Данилевич Микола. Генезис ідеї «Москва – Третій Рим». Ідея Риму в історії східнослов'янського світу. *Труди Київської духовної академії*. 2009. № 10. С. 219–233.
7. Рудяченко Олександр. Феопан Прокопович – Східнослов'янський Конфуцій. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2716669-feofan-prokopovic-shidnoslovanskij-konfucij.html>
8. Мироненко О. М., Горбатенко В. П. Історія вчень про державу і право: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 456 с.
9. Губар К. А. Внесок Києво-Могилянської академії та Київської духовної академії у вітчизняну юридичну освіту, науку і практику (1615–1920 рр.). Київ: Центр учбової літератури, 2016. 240 с.
10. Феопан Прокопович. Слово о власти и чести царской... Сочинения / под. ред. И. П. Еремина. Москва–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1961. 307 с.
11. Оглоблин Олександр. Гетьман Іван Мазепа та його доба = Hetman Ivan Mazepa and His Era. Нью-Йорк; Париж; Торонто: Вид. Орг. Оборони Чотирьох Свобід України, Ліги Визволення України. 1960. 406 с. URL: <http://litopys.org.ua/coss3/ohl.htm>
12. Герцен А. И. Былое и думы. Москва: Детская литература, 1972. 576 с.
13. URL: https://commons.com.ua/uk/marks-i-engels-pro-rosijskij-imperi/?fbclid=IwAR3QAR2hf_POSHE981RjRNoylgRIDFlwxPWQ2IIImCtiTn0dwDwsXJs-yIwk
14. Шпорлюк Р. Імперія та нації / пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2000. 354 с.
15. Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира. 2009, 3 ноября. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>

References

1. Krom M. M. Rozhdeniye gosudarstva: Moskovskaya Rus' XV–XVI vekov. Moskva: Novoye literaturnoye obozreniye, 2018. 256 s.
2. Bahan Oleh. Rosiys'kyy imperializm: dzherela i tsili. 8 kvitnya 2020. URL: <http://ukrpohliad.org/analytics/rosijskij-imperializm-dzherela-i-tsili.html>
3. Presnyakov A. Ye. Obrazovaniye velikorusskogo gosudarstva: ocherki po istorii KHIII–KHV stoletiy. Pg.: [b.i.], 1918. VI, 458 s.
4. Holovchenko Volodymyr. Vytoky ahresovnosti zovnishn'oyi polityky Rosiyi. *Kyyivs'ki istorychni studiyi. Naukovyy zhurnal*. 2016. № 2. S. 68–75.
5. Torhovets' O. «A Rosiya – luchshe vsyekh». *Tyzhden'*. 2011. 30 (195). URL: <http://tyzhden.ua/Politics/26881>
6. Danylevych Mykola. Henezys ideyi «Moskva – Tretiy Rym». Ideya Rymu v istoriyi skhidnoslov'yans'koho svit. *Trudy Kyyivs'koyi dukhovnoyi akademiyi*. 2009. № 10. S. 219–233.
7. Rudyachenko Oлександр. Feofan Prokopovich – Skhidnoslov'yans'kyy Konfutsiy. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2716669-feofan-prokopovic-shidnoslovanskij-konfucij.html>
8. Myronenko O. M., Horbatenko V. P. Istoriya vchen' pro derzhavu i pravo: navch. posib. Kyiv: VTS «Akademiya», 2010. 456 s.
9. Hubar K. A. Vnesok Kyyevo-Mohylyans'koyi akademiyi ta Kyyivs'koyi dukhovnoyi akademiyi u vitchyznyanu yurydychnu osvitu, nauku i praktyku (1615–1920 rr.). Kyyiv: Tsentr uchbovoyi literatury, 2016. 240 s.
10. Feofan Prokopovich. Slovo o vlasti i chesti tsarskoy... Sochineniya. Pod. red. I. P. Yeremina. Moskva–Leningrad: izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1961. 307 s.
11. Ohloblyn Oлександр. Het'man Ivan Mazepa ta yoho доба = Hetman Ivan Mazepa and His Era. N'yu-York; Paryzh; Toronto: Vyd. Orh. Oborony Chotyrok'kh Svobid Ukrayiny, Ligy Vyzvolennya Ukrayiny. 1960. 406 s. URL: <http://litopys.org.ua/coss3/ohl.htm>
12. Gertsen A. I. Byloye i dумы. Moskva: Det'skaya literatura, 1972. 576 s.
13. URL: https://commons.com.ua/uk/marks-i-engels-pro-rosijskij-imperi/?fbclid=IwAR3QAR2hf_POSHE981RjRNoylgRIDFlwxPWQ2IIImCtiTn0dwDwsXJs-yIwk
14. Shporlyuk R. Imperiya ta natsiyi / Per. z anhl. Kyiv: Dukh i Litera, 2000. 354 s.
15. Vystupleniye Svyateyshego Patriarkha Kirilla na torzhestvennom otkrytii III Assamblei Russkogo mira. 2009. 3 noyabrya. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>

Худояр Л. В. Імперська парадигма «руського мира»

У статті зроблено спробу дослідити витоки та генезис російської імперської парадигми за останні 500 років, зокрема, приділити увагу ролі України в імперській парадигмі «руського мира». Виокремлено етапи трансформації та основні історичні й сучасні складові російської імперської парадигми: історично сформована імперська свідомість правлячої верхівки й населення; деспотична репресивна влада правителів; деіндивідуалізація й рабський менталітет народу; месіанізм; агресивна експансіоністська та загарбницька зовнішня політика; ідея світового панування; ідея «вічного» ворога та знищення «недружніх» народів; антигуманні

принципи та протиправні шляхи вирішення завдань, поставлених владою; викривлені релігійні вірування; культ особи правителя; ідея руйнування розвинених цивілізацій; ідея «безгрішності» російського населення та відсутність вини за протиправні вчинки; ксенофобія і консерватизм. Встановлено, що концепт геополітичної гегемонії сучасної Росії базується на імперській парадигмі «русского мира». Основними складовими цієї парадигми для всього російського геополітичного простору ідеологами рашизму визнаються: російське православ'я, російська мова як «мова загального спілкування», «спільна історія». Україна в концепті геополітичної гегемонії сучасної Росії розглядається в якості невід'ємної складової «русского мира».

Ключові слова: російська імперська парадигма, «русский мир», Україна, Росія, Москва – Третій Рим.

Khudoyar L. V. The imperial paradigm of the “Russian world”

The article attempts to investigate the origins and genesis of the Russian imperial paradigm over the past 500 years. In particular, pay attention to the role of Ukraine in the imperial paradigm of the “Russian world”. The stages of transformation and the main historical and modern components of Russia's imperial paradigm are highlighted.

In his articles, the author reached the following conclusions: The imperial paradigm of the “Russian world” began to take shape at the end of the 15th – during the 16th century. Its genesis continues to this day. Over the past 500 years, its components have hardly changed, mostly only the means and methods of their implementation have evolved. The main historical and modern components of the imperial paradigm of the “Russian world” are: the historically formed imperial consciousness of the ruling elite and the population; the despotic repressive power of the rulers; deindividualization and slave mentality of the people; the hierarchy is not of vassals, but of the sovereign's slaves; the ideological concept “Moscow - the Third Rome”, on the basis of which the messianic idea of the divine election of the Russian people was formed (later the concept of “messianicity” became a secular construct, and the religious concept of “messiah” was replaced by the secular image of “autocrat”); aggressive expansionist and aggressive foreign policy; the concept of world distribution and the idea of world domination; the principle of “legitimate influence”, which was understood as the legal, inalienable right of Russia to ensure its own ideas about security (preemptive conquests, determined not by the needs of the economy or the development of new lands, but by the idea of ensuring the country's security on its distant approaches); the right of *zaymanshchyna*, which was interpreted as belonging to Russia on lands where a Russian set foot for the first time without taking into account the rights of the autochthonous population; the “superiority” of Russians over other Slavic peoples; the idea of an “eternal” enemy; selective observance of norms of international law, universal human and Christian values in relation to other “unfriendly” nations, which can and must be destroyed; the destructive nature of the legal order, in which there are no moral assessments of behavior, inhumane principles and illegal ways of solving the tasks set by the authorities operate; distorted religious beliefs; cult of the personality of the ruler; the idea of destroying advanced civilizations; the idea of “sinlessness” of the Russian population and lack of guilt for illegal acts; xenophobia and conservatism. This list is far from exhaustive.

The main “theses” of the imperial concept of the “Russian world” in relation to Ukraine are: Russians and Ukrainians are a single people; the Ukrainian language does not exist, it is Russian corrupted by Polonisms; The Orthodox Church of Ukraine cannot exist; Moscow – the Third Rome; gathering the “Russian world” is a joint matter of the Russian state and the Russian Orthodox Church; leveling Ukraine's course towards the EU and NATO; creation of a single economic and humanitarian space with the Russian Federation; denazification; forcing Ukraine by all means, including military aggression, to integrate with Russia.

Key words: Russian imperial paradigm, “Russian world”, Ukraine, Russia, Moscow – the Third Rome.

DOI: 10.33663/2524-017X-2022-13-55